

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ

КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Михаела Московска

КОНКЛУЗИВЪТ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за присъждане на научната и образователна степен

„доктор“ по научна специалност Български език,

професионално направление 2.1. Филология

Научен ръководител:

проф. Красимира Алексова

София

2021

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита от Катедрата по български език на Факултет по славянски на СУ „Св. Климент Охридски“.

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>СЪДЪРЖАНИЕ</i>	2
<i>Увод</i>	3
Въведение	3
Актуалност на избраната тема.....	4
Обект и предмет на изследването	5
Цели и задачи на изследването	6
Методи на изследване	7
База данни	7
<i>Първа глава</i>	10
<i>Семантика и категориален статус на евиденциалността</i>	10
Семантика на категорията евиденциалност	10
Отношението между евиденциалността и модалността	11
Класификация на евиденциалните системи в типологията	12
Възприетото в работата виждане за състава на категорията евиденциалност в съвременния български език	14
Мястото на българската евиденциална система в типологическите класификации на категорията	15
<i>Втора глава</i>	17
<i>Семантика и категориален статус на конклузива в съвременния български език</i>	17
Мнения за семантичния обхват на конклузива	17
Мнения за семантиката на конклузива в типологията.....	17
Мнения за семантиката на конклузива в българския език	18
Специфика на конклузивното значение.....	18
Мнения за вида на съждението в семантиката на конклузива	21
Възприетото в работата виждане	22
<i>Трета глава</i>	22
<i>Формалната парадигма на конклузива и взаимодействието му с други глаголни категории</i>	22
Формообразуване	22
Формални съвпадения.....	23
Причини за съвпадението на формите на индикативния перфект и конклузивния аорист	25
Употреба на конклузивните времена	27
Отношения между конклузива и други морфологични категории	28
Отношение между конклузива и другите евиденциали	28
Отношение между конклузива и другите глаголни категории	29

Отношение между конклузива и категориите лице и число	29
Отношение между конклузива и категорията време	29
Отношение между конклузива и категорията залог	30
Отношение между конклузива и категорията наклонение.....	30
<i>Четвърта глава.....</i>	<i>31</i>
<i>Употреби на конклузива в съвременния български език.....</i>	<i>31</i>
Употреба на конклузива в различни регистри	32
Употреба на конклузива в журналистически и публицистични текстове.....	32
Употреба на конклузива в исторически и научни текстове	34
Употреби на конклузива в различни видове изречения	35
Употреби на конклузива в непряка реч	35
Употреби на конклузива в сложни съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение за условие.....	36
<i>Изводи</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
<i>Научни приноси на дисертационния труд</i>	<i>39</i>
<i>Публикации по темата на дисертационния труд</i>	<i>39</i>
<i>Библиография</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>

УВОД

Въведение

Всички езици разполагат със средства за изразяване на източника на информация или за маркиране на позицията на говорещия към достоверността на изказването, но далеч не всички са граматикализирали тези значения. В повечето европейски езици липсва граматикализирана евиденциална система. За разлика от тях в езиците от евразийския ареал, балтийските езици, езиците от Северна, Централна и Южна Америка, както и някои от езиците в Австралия и Нова Гвинея съществуват граматикализирани евиденциални системи от различни типове.

Интересът към евиденциалността в европейското езикознание възниква през втората половина на XX век и става по-интензивен едва в края на 80-те години. За първи път през 1911 г. в увода на своя труд "Ръководство по езиците на американските индианци" Франц Боаз въвежда термина *евиденциал*, с който означава начина, по който са придобити знанията за предаваните факти. Евиденциалността като отделна категория е представена за първи път от Роман Якобсон през 1957 г. в труда му за шифтерите върху материали за руския глагол

(вж. Якобсон 1957). Системно описание на инвентара на категорията предлагат Чейф и Никълс през 1986 г. в своето изследване на евиденциалността (Чейф, Никълс 1986), а с допълненията, които прави Уилет през 1988 г. (Уилет 1988), класификацията на евиденциалните стойности служи като фундамент за развитието на типологията на евиденциалността. Най-обширното изследване на евиденциалността в типологически аспект до момента е монографията на Александра Айхенвалд от 2004 г. (Айхенвалд 2004).

Интересно, а и важно е да се отбележи, е че в българската наука изследвания върху формите, отнасящи се към категорията, наречена тук евиденциалност, съществуват значително по-рано. Първият труд, в който се отделят като самостоятелна категория т.нар. от автора Ю. Трифонов форми за *невъзприетост на действието* (съответстващи на възприетия тук термин евиденциални форми), датира още от 1905 г. (Трифонов 1905). По-късно Л. Андрейчин през 1938 г. разглежда редовете от форми, които тук се наричат евиденциали, като обединени семантично от характеристиката *начини на изказване* (пряко или косвено) и *основания за изказването* (личен опит или косвено свидетелство, възприетост или невъзприетост) (Андрейчин 1938). Ранни в този смисъл са също студията на Георги Герджиков от 1977 г. (Герджиков 1977), както и трудът му от 1984 г. (Герджиков 1984), в които авторът изяснява семантичния обхват и формите на категорията в български език, давайки ѝ специфично име – *ангажираност на говорещия с изказването за действието*, а по-късно *модус на изказването на действието* (Герджиков 1977, 1984).

Актуалност на избраната тема

В последните десетилетия евиденциалната категория е обект на засилен научен интерес, но въпреки натрупания значителен обем изследвания все още съществуват редица въпроси, по които липсва единомислие. Както посочихме по-напред, по отношение на изучаването на категорията евиденциалност, българското езикознание се характеризира с дълга традиция. В наличната литература обаче съществуват разнородни подходи към дефинирането на категорията: Ю. Трифонов смята, че тя се основава на отношението възприетост – невъзприетост на действието (Трифонов 1905), Л. Андрейчин определя семантиката ѝ като *начини на изказване* и *основание за изказването* (Андрейчин 1938/1976). Г. Герджиков описва инвариантното значение на категорията като маркирането на степента на ангажираност на говорещия с достоверността на изказването (Герджиков 1984), докато други учени се придържат към определянето на инвариантното значение на категорията

евиденциалност като посочване на източника на информацията (вж. Ницолова, Търпоманова 2015, Конедарева 2015, Макарцев 2014).

Разликите в позицията на учените при дефиниране на семантиката на категорията евиденциалност са пряко следствие от разликите във възгледите им за връзката между евиденциалността и езиковата модалност. Отношенията между двете категории са описвани нееднозначно както в типологията, така и в изследвания върху конкретни езици, притежаващи граматикализирана евиденциална категория. Въз основа на анализи на типологически и частноезикови изследвания могат да се посочат четири основни хипотези за отношенията между евиденциалността и епистемичната модалност – при първата евиденциалността се определя като независима от модалността (напр. Айхенвалд 2004), при втората се приема, че двете категории частично се припокриват (напр. Ауера, Плунгян 1998, Ницолова 2007), при третата евиденциалността се присъединява към средствата за изразяване на епистемична модалност (напр. Герджиков 1984), а при четвъртата се допуска, че съществува надредна категория, която включва наравно евиденциалността, разбираана като източник на информация, и епистемичната модалност, включваща епистемична възможност, вероятност и сигурност (Бой 2012).

Разминаването между гледните точки на учените към семантиката на категорията евиденциалност в българския език води до различни интерпретации на нейния инвентар, на семантичния ѝ обхват и на употребите на нейните субкатегории. По отношение на конклузива, разглеждан от нас като един от четирите члена на евиденциалната категория в българския език, до момента липсва монографичен труд, въпреки че различни въпроси, засягащи семантиката и употребите на формите му, са били разглеждани от (Герджиков 1977, 1983), Руселина Ницолова (Ницолова 2007, 2008), Иван Куцаров (Куцаров 2007), Сенем Конедарева (Конедарева 2015), Красимира Чакърва (Чакърва 2012, 2016), Красимира Алексова (Алексова 2004, 2013) и др.

Обект и предмет на изследването

Конкретният предмет на изследването в дисертационния труд е конклузивът като един от четирите евиденциала в съвременния български език. Тук защитаваме виждането, че конклузивът в съвременния български език е средство за изразяване на епистемична модалност, тъй като съдържа субективна ангажираност с предаваната информация. Според

възприетите тук възгледи чрез конклузива говорещият изразява извод, обобщение, умозаклучение, направено въз основа на ненаблюдавани лично факти, които говорещият реконструира на база на следите, резултатите или последствията от действията, на базата на собствения си опит, въз основа на общоизвестни факти или общоприети истини, както и чрез логически операции. Тъй като в работата се разглеждат въпросите за мястото на конклузива в евиденциалната категория и за отношенията му с другите евиденциали, а също така се обсъжда семантиката на евиденциалността и отношенията ѝ с епистемичната модалност, то може да се каже, че в широкия обект на изследване се включват евиденциалните глаголни форми.

Цели и задачи на изследването

Целта на този труд е да представи концептуално виждане за семантиката, формите и употребите на конклузива в съвременния български език. За постигането на тази цел си поставяме следните задачи:

- Да съпоставим мненията на различни учени за семантиката на категорията евиденциалност в типологически план.
- Да представим и анализираме мненията на различни учени за отношенията между категорията евиденциалност и езиковата модалност в типологически план.
- Да направим класификацията на евиденциалността в типологията, за да потърсим мястото на българската евиденциална система в тях.
- Да представим и аргументираме своето виждане за семантиката на евиденциалната категория в българския език, както и за нейния състав.
- Да коментираме мненията на различни учени за семантиката на категорията конклузив в типологически план.
- Да съпоставим мненията на различни учени за семантиката на категорията конклузив в частноезиковите изследвания на българския език, като вземем предвид характера на съждението, въз основа на което възникват конклузивните употреби.
- Да аргументираме възприетата в тази работа позиция за мястото на конклузива в евиденциалната система на българския език.
- Да представим гледните точки, както и възприетото в работата виждане, за темпоралната парадигма на конклузива.

- Да разгледаме особеностите на формообразуването на конклузива, формалните съвпадения в темпоралната парадигма, причините за тях и начини за оразличаването на съвпадащите форми.
- Да представим и анализираме примери за употребите на всяко от конклузивните времена.
- Да анализираме отношенията между конклузива и други морфологически категории.
- Да изследваме употребите на конклузивни форми в различни езикови регистри, както и в различни по тип изречения, за да установим специфичните особености в значението на конклузива, които се пораждат при взаимодействието между инвариантно значение на категория и контекста.

Методи на изследване

В този труд се използва най-вече дескриптивният метод в синхронен план, но за да се представи по-широк контекст за разбиране на предмета на нашата работа, в Първа глава сме използвали методите за описание на лингвистичната типология. При описанието на развойните процеси, станали причина за изграждането на евиденциалната категория в българския език, сме използвали диахронен подход. Анализът на примерите в различните части на работата се основават на семантико-функционален подход.

База данни

За целите на настоящата работа е събран емпиричен материал от около 500 примера, съдържащи употреби на конклузивни форми. Примерите са извлечени от дигитални корпуси, художествена литература, информационни сайтове, форуми и лична база данни¹.

В хода на работата са използвани основно следните електронни ресурси:

Български национален корпус(<http://search.dcl.bas.bg/>)

Български национален референтен корпус (<http://webclark.org/>)

Съпоставителен корпус по проект „Еволюция на граматическия строеж на българския и руския език в съпоставителен план: корпусен анализ и формални граматика“(финансиран от Фонд „Научни изследвания”, МОН, Р България, по „Конкурс за

¹ При всички примери са запазени правописът и пунктуацията на оригинала, без да се правят корекции.

проекти по програми за двустранно сътрудничество 2017 г. – България – Русия”, договор № ДНТС/Русия 02/2 от 14.06.2018 г. и по проект RFBR-BULG 18-512-18003 на Руския фонд за фундаментални изследвания (Российский фонд фундаментальных исследований, РФФИ) (<http://62.44.116.41:8080/exist/apps/evogramm/pages/index.html>)

Информационен портал „Свободна Европа“ (<https://www.svobodnaevropa.bg/>)

Информационна агенция „Монитор“ (<https://www.monitor.bg/bg>)

Информационен сайт „Фактор“ (<https://faktor.bg/>)

Информационен сайт „Фрогнюз“ (<https://frognews.bg/>) и др.

Примери са извлечени също от художествени произведения, например:

„Доброжелателните“, Джонатан Лител

„Подчинение“, Мишел Уелбек

„Взгледите на един клоун“, Хайнрих Бьол

„Чевенгур“, Андрей Платонов и др.

Структура на дисертацията

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави, заключение и библиография. Общият обем на труда е 211 страници.

В Първа глава сме разгледали различни мнения за семантиката на категорията евиденциалност, както и за отношенията между категорията евиденциалност и езиковата модалност в типологически план. Представена е класификация на евиденциалността в типологията и мястото на българската евиденциална система в тях. Изложено е възприетото виждане за семантиката на евиденциалната категория в българския език, както и за нейния състав.

Във Втора глава сме съпоставили мненията на различни учени за семантиката на категорията конклузив в типологически план, както и в частноезиковите изследвания на българския език. Анализирали сме характера на съждението, въз основа на което възникват конклузивните употреби, и сме изложили възприетата в работата позиция за мястото на конклузива в евиденциалната система на българския език.

В Трета глава се сме спрели върху особеностите на формообразуването на конклузива, формалните съвпадения в темпоралната парадигма, причините за тях и начините за оразличаването на съпадащите форми. Също така сме представили и анализираме примери за употребите на всяко от конклузивните времена. В последната част от главата сме изследвали отношенията между конклузива и други морфологически категории.

В Четвърта глава сме се фокусирали върху употребите на конклузивни форми в различни езикови регистри – научен и публицистичен, както и в различни по тип изречения – в пряка реч и условни изречения. Във всяка от подчастите на тази глава сме изследвали специфичните особености на конклузива, които се явяват като резултат от взаимодействието между инвариантно значение на категорията и контекста.

ПЪРВА ГЛАВА

СЕМАНТИКА И КАТЕГОРИАЛЕН СТАТУС НА ЕВИДЕНЦИАЛНОСТТА

Семантика на категорията евиденциалност

Дефинициите на инвариантното значение на категорията евиденциалност се различават в отделните трудове, посветени на нея. Според Андерсън например с евиденциалността се означава източникът на информация (Андерсън 1986), Фридман смята, че евиденциалността маркира авторовото отношение (Фридман 1986), а Дандейл и Тасмовски намират, че евиденциалността обединява и източника на информация, и оценката на говорещия (Дандейл, Тасмовски 2001: 342). В монографията на Айхенвалд, посветена на евиденциалността, като значим се определя признакът *маркиране на източника на информация* (Айхенвалд 2004), при други автори като основен признак се извежда начинът, по който говорещият е узнал за факта (Мелчук 1998: 199). Според други изследователи в основата на категорията заляга изразяването на оценка на говорещия за знанията му за действителността (Чейф 1986, Лазар 1999) или кодиране на отношението на говорещия към пропозиционалното съдържание на изказването (Генчева-Декле 1996, Ницолова 2008); маркиране на типа достъп до информацията (Плунгян 2011) или пък маркиране на степента на ангажираност на говорещия с достоверността на информацията (Герджиков 1977, 1984) и др. Храковски например отбелязва, че т.нар. от него семантичен признак евиденциалност се реализира чрез две значения: 1) семантично немаркирана пряка евиденциалност (говорещият получава или възприема получената информация неопосредствано); 2) семантично маркирана косвена евиденциалност (говорещият получава съобщената информация чрез опосредствани образи). Според автора границата между пряката и косвената евиденциалност в различните езици не съвпада, т.е. реализацията на значенията на категорията, наречена от него засвидетелстваност, е различна в различните езици: „Конкретные значения засвидетельствованности в языках разных типов представляют собой детализацию “промежуточной ситуации” как источника получения информации“. (Храковски 2007: 16).

Различията между конкретните дефиниции дават основание позициите на изследователите по отношение на евиденциалността да се сведат до две основни гледни

точки към семантиката на категорията: маркиране на източника на информация или ангажираност на говорещия с достоверността на изказването. Това уточнение е важно, защото, както ще бъде разгледано по-подробно нататък, определя и позициите на учените към друг въпрос, който следва пряко от дефиницията на евиденциалността, а именно какви са отношенията ѝ с езиковата модалност.

Отношението между евиденциалността и модалността

В типологията съществуват различни виждания по отношение на връзката между евиденциалността и езиковата модалност. Основно противопоставяне, що се отнася до езиковата модалност, е това между деонтичната (волунтативната) модалност и достоверностната модалност. В някои изследвания се отделят още обща модалност, която се изразява с наклонения, частици и интонация (Грепл 1973), и динамична модалност, при която основните семантични признаци са реална способност, намерение, готовност (вж. Палмър 1986).

Това, което е важно за нас обаче, е, че независимо от разликите в класификациите на езиковата модалност, епистемичната модалност винаги се определя като субективна по своя характер, като ориентирана спрямо говорещия и обвързана с позицията му за истинността на пропозицията.

Ако се обобщят мненията на различните автори, могат да се посочат четири основни тези за отношенията между евиденциалността и епистемичната модалност: при първата евиденциалността се определя като независима от модалността (напр. Айхенвалд 2004, Де Хаан 1999), при втората се приема, че двете категории частично се припокриват (напр. Ауера, Плунгян 1998, Ницолова 2007, Макарецев 2014), при третата евиденциалността се присъединява към средствата за изразяване на епистемична модалност (напр. Герджиков 1984, Маслов 1981, Палмър 1986), а при четвъртата се допуска, че съществува надредна категория, която включва наравно евиденциалността, разбираана като източник на информация, и епистемичната модалност, изразяваща епистемична възможност, вероятност и сигурност (Бой 2012). Най-общо може да се каже, че изследователите, които категорично отделят евиденциалността и модалността, отричат съществуването на модален елемент в семантиката, изразявана от категорията евиденциалност, и настояват, че нейното инвариантно значение в типологически план е изразяване на източника на информация, въпреки че в отделни езици евиденциалите могат да имат модални разширения.

В настоящата работа приемаме позицията, че към епистемичната модалност се отнасят два типа категории. Чрез първия тип се оценява степента на вероятност на действието от гледна точка на говорещия, но без оглед на позициите му в реалния свят. За лексикални показатели на епистемичната модалност обикновено се приемат различни модални думи и изрази от типа на *навярно, вероятно, естествено, разбира се, може би* и под. Както посочва и Алексова (Алексова 2004), в редица езици съществуват морфологизирани средства, с които се означава епистемичната модалност – напр. т.нар. *утвърдителна модалност* в турския език, предположителните форми в българския език, пробабилитивните форми във финския език (Мелчук 1998:198), асертивните (форми за увереност) в английския и т.н. (още по този въпрос напр. Герджиков 1984, Мелчук 1998, Алексова 2004).

При втория тип епистемични категории модалността на съждението не се отнася директно към връзката между действието и реалност (възможно, несъмнено, вероятно и под.), а при преценката на достоверността на изказването се отчита житейската позиция на говорещия, източника на информацията, свидетелската или несвидетелска позиция на говорещия и др. Представителни за този тип модалност според нас са евиденциалните глаголни категории, чрез които говорещият дава оценка на достоверността на изказването. Те представляват модална глаголна категория, тъй като степента на достоверност на информацията според говорещия субект е в пряка връзка с източника на информацията и се определя спрямо него. Според Красимира Алексова (Алексова 2017б) първият тип епистемични категории могат да се нарекат *логическа епистемичност*, а вторият – *натурална епистемичност*.

Класификация на евиденциалните системи в типологията

Необходимостта да се разгледат класификациите на евиденциалните системи в типологията е продиктувана от задачата да се очертае мястото на конклузива при различните видове организация на евиденциалността като граматическа категория.

В трудът на Якобсон за шифтърните категории за първи път се разглежда евиденциалността в типологически аспект, което дава теоретична основа за изследванията в областта. Якобсон е и първият, който определя семантиката на категорията като маркиране на източника на информацията за съобщавания факт (Якобсон 1972: 135).

Първата класификация на евиденциалните системи прави Уилет (Уилет 1988) въз основа на изследванията на Чейф и Никълс (Чейф и Никълс 1986). В труда си Уилет разграничава три типа евиденция: директна евиденция и два типа индиректна евиденция – инференциална и преизказна. Директната евиденция от своя страна според Уилет може бъде визуална, слухова или друг вид сензорна евиденция. Преизказната евиденция се опира на вербално препредаване на реч и може да се подели на втора ръка (second-hand evidence), трета ръка (third-hand) и folklore. Инференциалната евиденция като вид индиректна евиденция може да се подели според изследователя на евиденция на базата на резултати и на евиденция на базата на мисловни процеси. От гледна точка на задачата в настоящата работа да бъдат изчерпателно описано значението на конклузива и видовете инференция, е важно виждането на Уилет, защото според него инференциалът (т.е. конклузивът) се базира на два вида евиденция: въз основа на резултати от действие и въз основа на мисловни (логически) операции.

Де Хаан предлага друга класификация на категорията. Според учения делението на евиденциалните субкатегории следва да се осъществява по два признака, често отъждествявани терминологично – direct срещу indirect evidence (или evidence after the fact) и firsthand срещу second hand information. Според Де Хаан евиденциалите се групират различно според двата критерия. Тук те са представени като фигури: на Фигура 9 е представено делението по признака direct – indirect evidence, а на Фигура 10 делението по признака firsthand – second hand information.

В описанието на евиденциалността в Световния атлас на езиковите структури Де Хаан уточнява, че в някои езици директната евиденция може да се реализира като свидетелственост на действието (witnessed), а индиректната евиденция като несвидетелстваност на действието най-вече в миналото (unwitnessed) (<https://wals.info/feature/77A#2/16.6/149.6>).

Безспорно най-пълното изследване на евиденциалната категория в типологически план принадлежи на Александра Айхенвалд (Айхенвалд 2004). В своята монография изследователката работи с информация от повече от 500 езика. Признаците, които според Айхенвалд изграждат категорията, са firsthand, non-firsthand (с подвидове visual, non-visual, auditory или sensory), direct, reported, inferred, quotative, assumed information (Айхенвалд 2004). Според възможните видове граматикализация на тези признаци, евиденциалността се

представя в различните езици като двучленна, тричленна, четиричленна или петчленна, с редки изключения на езици, които разполагат с повече от пет евиденциални субкатегории.

Според Вл. Плунгян (Плунгян 2011) семантичните отношения в рамките на евиденциалността се изграждат върху признаците пряк/непряк достъп на говорещия до ситуацията и личен/неличен достъп до нея. Тези признаци пораждаат две противопоставяния, които са само частично независими, тъй като се застъпват. Според Плунгян поради спецификата на комбиниране на признаците (косвената информация не може да бъде едновременно неопосредствана) се получават три основни комбинации от тези евиденциални значения: пряк личен достъп (пряка засвидетелстваност), непряк личен достъп и непряк неличен достъп (последните две са косвена засвидетелстваност, наричана още *заглазност*, *медиативност*, *неконфирмативност* – Плунгян 2011: 358), които имат своите конкретни граматикализирани реализации в различните езици.

Възприетото в работата виждане за състава на категорията евиденциалност в съвременния български език

Според нас категорията евиденциалност в българския език принадлежи на средствата за изразяване на епистемична модалност от втория тип. Както посочва и Г. Герджиков (Герджиков 1984: 70-75), такова виждане се подкрепя от факта, че всеки един от членовете на категорията евиденциалност изразява различна степен на *ангажираност* (терминът е на Герджиков) на говорещия към изказването – с индикативните форми говорещият изразява своята увереност в достоверността на изказването, с ренаративните се маркира частична ангажираност, както и с конклузивните (разликата между единично маркираните ренаративни и конклузивни форми е в това, че при ренаративните частичната ангажираност се дължи на факта, че говорещият предава чужда информация, за която не гарантира напълно, докато с конклузива се подчертава фактът, че макар изводът, обобщението или умозаклучението да са лични, то те все пак не са равностойни на обективна констатация), докато с дубитативните форми се маркира резервираност, съмнение, недоверие с препредавано чуждо изказване, т.е. говорещият се дистанцира от информацията, която предава, и я подлага на съмнение. Такова виждане застъпват в своите работи Дьомина (Дьомина 1959), Герджиков (Герджиков 1977, 1984), Ил. Гаравалова (Гаравалова 2003), а други, които не споделят напълно това виждане, отчитат пресичане на модалността и евиденциалността в субкатегориите на конклузива и дубитатива (напр. Ницолова 2007) и по

тази причина наричат евиденциалните системи от този тип модализирани (вж. Плунгян 2011).

По отношение на състава на категорията евиденциалност в съвременния български език в настоящата работа се приема, че тя е четиричленна. Това виждане е в съответствие с мненията на Г. Герджиков, Р. Ницолова, Златка Генчева-Декле и Ил. Гаравалова, като членовете ѝ са както следва: индикатив (удостоверителен модус), конклузив (умозаключителен модус), ренаратив (преизказен модус) и дубитатив (недоверчив модус). В настоящата работа не се приема разбирането на Александра Айхенвалд, че в българския език евиденциалната категория е двучленна с един маркиран и един немаркиран член, тъй като според възприетото виждане, въпреки някои формални съвпадения, трите маркирани члена разполагат със свои парадигми в плана на изразяване и не може да се приеме, че става въпрос за несистемни формални редувания (вж. тук частта „Отношенията между евиденциалността и модалността“). Тук се възприема също така тезата на Г. Герджиков, че конклузивът притежава форми за всички времена, за разлика от позицията на Р. Ницолова (вж. Ницолова 2008: 353), която смята, че съществуват конклузивни форми единствено в плана на миналото.

Мястото на българската евиденциална система в типологическите класификации на категорията

Прилагането на дотук описаните класификации на евиденциалността в типологията по отношение на възприетата в този труд позиция за категорията в българския език създава известни трудности. Ако вземем класификацията на Де Хаан, дори и да бъдат комбинирани двете противопоставяния, българската евиденциална система трудно може да се опише пълноценно, тъй като индикативът (удостоверителният модус по Герджиков 1984) семантично не се свързва с признака сензорна информация, а дубитативът изцяло отпада, тъй като липсва семантична характеристика за него.

При класифицирането на българския език като език тип А Ал. Айхенвалд се опира на трудове на В. Фридман, за чиято семантична опозиция конфирматив : неконфирматив, представящи балканските евиденциални системи, Айхенвалд смята, че се припокрива с *firsthand and non-firsthand* (Айхенвалд 2004: 15). По този начин обаче Айхенвалд изключва напълно дубитатива, а конклузива и ренаратива представя като контекстуални варианти на

една и съща евиденциална форма, което напълно противоречи на нашето разбиране за категорията в българския език, в която ренаративът и конклузивът са отделни грамеми.

Евиденциална система в българския език може да бъде причислена към сложните (разширени) системи в класификацията на Плунгян, но това би било чисто схематично съвпадение, защото според Плунгян този тип системи притежават допълнителни показатели (ендофорични, партиципантни, презумптивни и др.), които не са експлицирани в българската евиденциална система. Ако се причисли към т.нар. „модифицирани бинарни системи“, то тогава ще трябва да се допусне, че българската евиденциална система разполага с поне два показателя от медиативен тип, но нито един от тях не е инференциалност, което не съответства на реалното състояние на нещата. Първият тип – тернарните системи (базисният тип според Плунгян), също не дава възможност за пълноценно описание на българската евиденциалност, тъй като изключва дубитатива, а включва единствено засвидетелственост (индикатив), инферентив (конклузив) и репортатив (ренаратив). Тази тричленна организация не отразява адекватно българската евиденциална система и защото индикативът означава засвидетелственост само в плана на миналото.

В заключение може да се каже, че нито една от най-разпространените типологически класификации на евиденциалните системи в езиците с граматикализирана евиденциалност не дава възможност адекватно да се класифицира българската евиденциална категория. Това според нас се дължи най-вече на факта, че в значителна част от трудове, които разглеждат евиденциалността или епистемичната модалност (вж. напр. Айхенвалд 2004, Бой 2012, Аувера, Плунгян 1998), не се включва дубитативът като отделна субкатегория в обхвата на евиденциалността. Най-често дубитативните употреби се тълкуват като контекстуални реализации на ренаратива (вж. у Айхенвалд 2004, Бой 2012, Макарцев 2014). По тази причина описанието на евиденциалната система в българския език, направено от учени, изследващи българския език (напр. Герджиков 1984, Генчева-Декле 1996, Ницолова 2007, Гаравалова 2003 и др.), се отличават от цитираните типологически класификации по това, че разглеждат категорията като четиричленна и дубитативът намира своето място в нея като равноправна субкатегория.

Дори да се приеме тясното разбиране за евиденциалността като изразяваща източник на информация (напр. у Айхенвалд 2004), при анализа на дубитатива по неоспорим начин се доказва, че евиденциалността (възприета като посочване на източника на информация) и

епистемичната модалност се пресичат в неговото значение (изразяване на резервираност, съмнение, недоверие към достоверността на предаваната несобствена информация). Ако се приложи системата на класификация на Айхенвалд и понятията, които тя е приела, то за българския език би трябвало да се създаде отделен подтип в рамките на С тип системи (с четири члена), т.е. С4 с 4 елемента: attested (witnessed in the past), inferred, reported, dubitative (вж. и Алексова 2019а, 2019е).

ВТОРА ГЛАВА

СЕМАНТИКА И КАТЕГОРИАЛЕН СТАТУС НА КОНКЛУЗИВА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Мнения за семантичния обхват на конклузива

Мнения за семантиката на конклузива в типологията

Макар да съществуват значими различия между мненията на типолозите по отношение на евиденциалността, като цяло общоприето е виждането, че конклузивът предава авторово умозаключение за ненаблюдавани събития, действия или състояния по оставените от тях следи или резултати, въз основа на логически връзки или общоприети истини.

Ал. Айхенвалд смята, че инференциалът (другият използван термин освен конклузив) в различни езици може да притежава различни семантични стойности – може да се основава на визуална или невизуална инференция (дори и върху информация, придобита от чужди думи), но също и върху разсъждение, догадка, предположение (Айхенвалд 2004: 163–164). Според Де Хаан инференциалът, кодиран като „evidence after the fact“, представлява директна евиденция (direct evidence, базирана на източника на информация – собствен или чужд), която е втора ръка (secondhand; говорещият не е свидетел на събитието) (Де Хаан 2001). За Вл. Плунгян инференциалът кодира непряк личен достъп от типа инференция, основана на наблюдавани резултати (вж. Плунгян 2011). Както става ясно, и Де Хаан, и Плунгян представят по-стеснено разбиране за семантиката на конклузива (инференциала), ограничавайки го само до инференция, породена от наблюдавани факти.

Татевосов ползва направеното от Андерсън разграничение (Андерсън 1986) между experiential и non-experiential inferential evidential, където non-experiential inference е такъв

тип умозаключение, което се основава не на предполагаеми резултати от действителото, а на логически операции, интуиция или други мисловни конструкции (Татевосов 2003: 178).

Мнения за семантиката на конклузива в българския език

Специфика на конклузивното значение

Ако използваме терминологичните схеми на Айхенвалд и Плуноян, конклузивът може да бъде представен чрез термина *inferred*. В българската лингвистика обаче най-често се използват термините *умозаключителен модус* (Герджиков 1984, Гаравалова 2003) (или *умозаключително наклонение* у Куцаров 2007) и *конклузив* (Алексова 2013, Ницолова 2008), макар че се среща и *инференциал* (Търпоманова 2015).

Може да се обобщи, че при някои изследователи конклузивните форми са разгледани като контекстуални варианти на преизказните, докато други смятат, че конклузивът е самостоятелна категория в рамките на евиденциалността, но и тук няма единомислие по отношение на състава на категорията, в някои трудове се посочва, че конклузивът притежава форми само за времената от плана на миналото (вж. Дьомина 1959, Пенчев 1967, Ницолова 2007 и др.), докато в други темпоралната парадигма обхваща и плана на неминалото (Герджиков 1984, Гаравалова 2003). За пръв път като напълно отделни са представени категориите конклузив (форми за предполагаеми действия у авторката) и ренаратив в работите на Е. Дьомина (Дьомина 1959). Авторката изтъква формалните различия между т.нар. от нея форми със значение за предполагаемо действие и преизказните форми – формите за предполагаемо действие се отличават със задължително присъствие в 3 л. на спомагателния глагол, което доказва, че преизказните форми се отделят от формите за предполагаемо действие чрез „самостоятелни формални признаци“ (Дьомина 1959: 323). Тези виждания на Дьомина за формалните различия на т.нар. тук конклузив и ренаратива са важни, тъй като една от причините за неразграничаването на конклузива и ренаратива е неприемането на тезата за наличието на две различни формални парадигми поради различаването им само в 3 л.

С виждането за отделяне на конклузивните от преизказните форми се солидаризира и М. Янакиев (Янакиев 1970). Авторът обаче разглежда принадлежността на конклузивните форми от гледна точка на стилистиката и по-точно средствата за изразяване на модалност. Янакиев обособява два типа модалност – свидетелска и несвидетелска, като конклузивът,

както и преизказните форми, са средство за изразяване на несвидетелска модалност. На друго място (вж. Янакиев, Котова 2001) Янакиев разглежда конклузива като частен случай в езика за изразяване на логическата категория асерторичност, наред със причастнострадателния залог, резултативните времена и имперфекта, с които според авторите говорещият съобщава информацията като плод на собствено умозаключение или по-общо информация, която е субективно оценена.

В своята класификация А. Александров разглежда конклузива като един от петте модуса на изказване. При определяне на семантичния обхват на категорията ученият посочва, че той се основава на четири основни типа употреби: предположителност, умозаключителност, особена (неосъзната) свидетелственост и категорична увереност (Александров 1988).

Към разширяване на конклузивната семантика се придържа и Св. Иванчев (Иванчев 1988). Ученият разглежда конклузива като наративно време, възникнало по историческа необходимост, за да се създаде опозитивна видова двойка претерити по признака свидетелственост. Според Иванчев на опозицията аорист – имперфект (обособили се като свидетелствени времена) съответстват перфектът и развилите се на негова основа ренаратив (наричано от автора преизказно наклонение) и конклузив (според Иванчев умозаключително наклонение – Иванчев 1988: 124). Във връзка с конклузива Св. Иванчев подчертава, че „има обширна сфера на употреба: от същински (умозаключителен) разказ при възстановяване на дадено събитие по оставени следи, при разследване на едно произшествие например, на което не сме били свидетели, до събития, на които поради отдалечеността им във времето лично не сме могли да присъстваме, но които сме приели по косвен опит или от литературата, че са истинни, и в които следователно в ни най-малка степен не се съмняваме, че са станали – при всякакъв вид исторически разкази в учебници и друга подобна литература“ (Иванчев 1988: 126). Всъщност т.нар. несвидетелствен наратив според Св. Иванчев е единна морфо-семантико-функционална категория, обединяваща формите на перфекта, ренаратива и конклузива, в която разграничени са употребите на ренаратива в 3 л. , а тези на перфекта и конклузива се преплитат, като перфектът в крайна сметка се оказва частен случай на употребите единствено на формите с аористно причастие.

Мери Лакова предлага друга интерпретация на формите на перфекта, ренаратива и конклузива. Авторката смята, че в българския език трябва да бъде разграничени три

наклонения – перфектно, преизказно и умозаключително, които според нея са граматикализирани модални средства за означаване на „мнението на говорещия спрямо съвпадането/несъвпадането на говорещия с лицето – източник на информацията“ (Лакова 2009: 134). Умозаключителното наклонение според авторката означава, че говорещият „съди по следи за истинността на осъществяването на действието“, а формите му са омонимни с тези на индикативния перфект и аорист и имперфект в перфектно наклонение (Лакова 2009: 135).

Според Руселина Ницолова евиденциалността и глаголното наклонение съставят хиперкатегория в българския език – характеристика на предаваната информация. Авторката разграничава два подвида на хиперкатегорията – реалис и иреалис с техни специфични подкатегории. Според Ницолова конклузивът принадлежи на хипернаклонението на актуалната реч реалис I, което чрез своите грамемии изразява положение, при което според говорещия дадена пропозиция *p*, съдържаща се в актуалната реч, отговаря на реална ситуация *P*. Ницолова добавя, че чрез пресупозициите, свързани с неговите форми, конклузивът предава собствена опосредствана, несвидетелска информация. Изследователката различава две разновидности на предаваната информация – в първия случай говорещият предава своето мнение, което Ницолова нарича силно знание, а във втория – своето знание, което се класифицира като слабо, несвидетелско знание. В съответствие на това разделението на употребите на конклузива биват умозаключителна и неумозаключителна, като неумозаключителната употреба на конклузива се основава на общо знание.

Друга гледна точка представя Георги Герджиков. Ученият описва семантиката на конклузива (умозаключителен модус) чрез диференциалните признаци субективност и преизказност, като конклузивът е маркиран по първия и немаркиран по втория семантичен признак (Герджиков 1984, а също и Гаравалова 2003). С формите на конклузива авторът на изказването оценява информацията, съдържаща се в неговото собствено изказване, като резултат от свой извод, обобщение, заключение (включително умозаключение), т.е. като собствена, субективна и опосредствана.

Въпреки че с конклузивните форми според Г. Герджиков се предава собствена информация, тя не може да се счита за напълно обективна, за разлика от удостоверителните форми. Това е така, защото чрез умозаключителните форми се предава информация, която

се основава на логически операции – умозаклучение, обобщение, заключение, а не на личен опит. Г. Герджиков посочва, че „в плана на миналото разглежданите форми обикновено предават ненаблюдавани действия, които говорещият реконструира по косвен начин. При това под влиянието на контекста и интонацията умозаклучението на говорещия може да получава различни степени на увереност – от колебливост и несигурност до категоричност“ (Г. Герджиков 1984: 9). Информацията, която става основа за направения извод, обобщение или умозаклучение според автора може да постъпи по всевъзможни начини – това може да са следи или резултати от действието, но може също така употребата на конклузивни форми да се опира върху „чуто, прочетено, всеобщоизвестно“, т.е. „чуждата информация е само материалът, а изводът, обобщението, утвърждението принадлежат на говорещия, т.е. отново се касае за собствена информация, получена по косвен път“ (Герджиков 1984: 10).

Както може да се види, основните разлики в мненията на учените произтичат от различната интерпретация на категорията, в която включват конклузива (умозаклучително наклонение, умозаклучителен модус). Независимо от различията обаче, всички автори отчитат модалния компонент в семантиката на конклузива и възможността чрез неговите форми да се предава информация, която говорещия смята за достоверна, без оглед на нейния източник. Предаваната информация е резултат на собствено съждение – умозаклучение, извод, предположение или обобщение.

Мнения за вида на съждението в семантиката на конклузива

Възможността чрез конклузивни форми да се изразяват различни степени на ангажираност от страна на говорещия към достоверността на изказването, според нас е показател за абдуктивния характер на умозаклучението, въз основа на което говорещият реконструира една правдоподобна ситуация.

Абдукцията често се разглежда като част от логическото мислене, пряко свързана с интуицията и изграждането на хипотези. Тя се свързва с последователното прилагане на закона за изключеното трето, като „абдуктивният метод позволява „възстановяване“ на предпоставка в опосредствано разсъждение въз основа на заключението (Гюров 2014: 9).

Може да се каже, че абдуктивното умозаклучение изгражда една възможна, а не непременно вярна хипотеза, като „предполага“ причината (p) въз основа на констатирания факт (q).

Възприетото в работата виждане

Според нас към конклузива следва да се подходи с едно по-широко разбиране за умозаклучението и да се приеме, че що се отнася до езика, едни и същи форми могат да изразят и извод, обобщение, заключение, вкл. умозаклучение. Именно при този подход е възможно да се обхванат всички употреби на конклузива, които не се свеждат единствено до умозаклучение на базата на следите, оставени от действието. При това конклузивът има употреби в плана на миналото както при несвидетелска, така и при свидетелска позиция на говорещия, а употребите му в плана на неминалото (напр. в сегашно време, перфект, бъдеще и бъдеще предварително време) са най-вече адмиративни поради комбинирането на значението на тези времена и на конклузива (вж. повече у Герджиков 1977). По този начин става възможно също така да бъдат обхванати две от най-типичните реализации на инвариантното значение на конклузива – субективна информация с опосредстван характер въз основа на извод, обобщение, умозаклучение, представено като лично твърдение, които Р. Ницолова определя като *умозаклучително значение* (сигнализиране на собствено мнение, „собствена опосредствана, несвидетелска информация“) и *неумозаклучително значение* (съобщаване на свое знание, „но т.нар. слабо, несвидетелско знание“) (Ницолова 2008: 354).

ТРЕТА ГЛАВА

ФОРМАЛНАТА ПАРАДИГМА НА КОНКЛУЗИВА И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕТО МУ С ДРУГИ ГЛАГОЛНИ КАТЕГОРИИ

Формообразуване

Г. Герджиков дава следното практическо правило за образуване на конклузивните форми: тъй като в конклузива темпоралните форми за директните и индиректните корелати съвпадат, ако формата на относителното индикативно време е проста, тя се заменя от съответното елово причастие и се прибавя глаголят *съм*, ако е композирана – спомагателният глагол се преизказва и се прибавя глаголят *съм*. Формата на аориста, който няма относителен корелат, директно се заменя от елово причастие и се прибавя глаголят *съм* (Герджиков 1984: 237).

По-сложно стои въпросът с образуването на отрицателни форми. Ако се следва моделът на формообразуване за положителните форми, описан от Г. Герджиков (Герджиков

1984: 40–41), конклузивната (респективно ренаративната) форма за 1 л., ед. ч. следва да се образува, като се преизкаже неизменяемата глаголна форма *нямаше*. За образуването на отрицателните форми Р. Ницолова отбелязва, че се добавя отрицателната частица *не* за конклузивен имперфект, аорист, плусквамперфект, а за конклузивно бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото се употребява отрицателната умозаключителна безлична форма на глагола *имам* за имперфект, частица *да* и респективно сегашно време на спрегаемия глагол за бъдеще в миналото или перфект на спрегаемия глагол за бъдеще предварително в миналото (Ницолова 2008: 359). За двете последни времена Р. Ницолова посочва, че съществува и конкурентен формообразователен модел – чрез прибавяне на отрицателната частица *не* към положителната форма.

Кр. Алексова посочва, че съществува вариативност във формообразователните модели (Алексова под печат), която се дължи на високата степен на композираност на формите. Наблюденията на авторката сочат, че при образуването на отрицателните форми на конклузива за бъдеще време/бъдеще в миналото и бъдеще предварително/бъдеще предварително в миналото се наблюдава тенденция моделът за образуване на третоличната форма да служи за образуването на формите за 1 л. и 2 л. ед. и мн. ч. Това според авторката се обяснява и с факта, че спомагателният елемент в изходната форма *нямаше да чета* е неизменяем и ако този модел се пренесе върху образуването на отрицателна конклузивната форма, тя би била от типа *нямало е да чета*.

Тези наблюдения се потвърждават и от Кр. Чакърва (Чакърва, под печат). Емпиричните данни според изследователката категорично сочат, че между вариантите с *не* и *няма* се наблюдава отчетлива тенденция в полза на формите с *няма* (*нямаше, нямало*).

Формални съвпадения

В съвременното състояние на категорията (четири евиденциала) остават последиците от първоначалния тласък на граматикализацията чрез транспозиция на перфекта в полето на аориста, т.е. остава съвпадението на формите на индикативния перфект и конклузивния аорист. Като резултат от историческия развой на системата Герджиков обяснява и следните особености на темпоралната парадигма на конклузива:

- Омонимия в конклузива на формите на директните и съответните им индиректни времена (явление, тълкувано от теорията на граматическите опозиции като

парадигматична неутрализация). Герджиков нарича формите, резултат от подобна парадигматична неутрализация, бидетерминанти (т.е. двустранно обусловени).

- Съвпадение на формите на конклузивния аорист и индикативния перфект – от това съвпадение произтичат множество практически затруднения при интерпретирането на езиковия материал. Герджиков указва практическо правило за проверка: ако формата може да се замени с форма за друго време на конклузива без особена промяна в смисъла, става въпрос за конклузив, ако не – за перфект (Герджиков 1984: 228–236).

Тук следва да отбележим още едно формално съвпадение, което не се дължи на историческия развой на евиденциалната категория – съвпадението на формите на конклузивния аорист, конклузивния имперфект и конклузивното сегашно време при глаголите от III спрежение. Както е известно, това е исторически най-новото спрежение в българския език, а и най-продуктивното, тъй като към него се отнасят глаголите, образувани с най-продуктивните наставки (вж. Граматика на съвременния български език. Морфология 1983: 312). Причастията, образувани от глаголите от III спрежение – минало свършено деятелно причастие и минало несвършено деятелно причастие, съвпадат – напр. от глагола *бързам* формата и на двете посочени причастия е *бързал*. Причината е в това, че при III спр. не се различават темпорални основи, поради което и аористът, и имперфектът се образуват от една и съща основна форма – за 1 л., ед. ч., сег. вр., а това води до съвпадението на разграничаващите се в другите две спрежения аористно и имперфектно причастие. За пълнота тук ще посочим, че съпадащите в конклузив сегашно време, аорист и имперфект при глаголите от III спр. (напр. *излизал съм, излизал си, излизал е, излизали сме, излизали сте, излизали са*), съвпадат и с индикативния перфект. Така зад форми от типа на *излизал съм, излизал си, излизал е* се крият значенията на темпорални форми от два различни евиденциала – индикатив и конклузив.

Съвпадение на формите на индикативния перфект и конклузивния аорист

Семантични различия между конклузива и индикативния перфект

С оглед на езиковия анализ на емпиричните данни, важно е не само формално да оразличим конклузивния аорист от индикативния перфект, а и да открием разликите в семантиката на двете категории. Ето защо в тази част от работата разглеждаме по-обстойно

възгледите за конклузива на Иван Куцаров, Вера Маровска и К. Кабакчиев за статуса на перфекта и конклузива.

Причини за съвпадението на формите на индикативния перфект и конклузивния аорист

Причините за съвпадението на формите на индикативния перфект и конклузивния аорист, както вече посочихме, Герджиков намира в историческия развой на категорията (Герджиков 1984, 2003). Ученият смята, че евиденциалността, назовавана от Г. Герджиков *модус на изказването на действието*, възниква в българския език чрез транспозиция на перфекта в полето на аориста за целите на нарацията, което е първата стъпка във възникването на противопоставянето на форми по признака *опосредстваност на информацията*. Опосредстваните форми в този етап според Герджиков са изразявали семантиката както на ренаратива, така и на конклузива. Това състояние на системата е наследено в съвременната система за формите в 1 л. и 2 л. ед. ч. и мн. ч., където конклузивът и ренаративът формално съвпадат. Постепенно опозицията *опосредстваност – неопосредстваност* обхваща и плана на неминалото. Така се създава един опосредстван модус/евиденциал (каквото е положението напр. в турския език днес), чиито употреби покриват и умозаклучението, и преизказването. Още на този етап от граматикализацията на категорията евиденциалност (*модус на изказването на действието* според Г. Герджиков), когато съществува един неопосредстван и един опосредстван евиденциал (модус у Герджиков), личи съвпадението на неопосредствания перфект (удостоверителния перфект у Герджиков), напр. *чел е*, и опосредствания аорист – *чел е*.

На следващия етап от процеса на граматикализацията на категорията евиденциалност признакът *опосредстваност* се разделя според Г. Герджиков на два диференциални признака: *субективност* и *преизказност*, което увеличава броя на грамемите експоненциално и системата придобива съвременния си вид. И при това състояние на категорията (четири евиденциала) остават последиците от първоначалния тласък на граматикализацията чрез транспозиция на перфекта в полето на аориста, т.е. остава съвпадението на формите на индикативния перфект и конклузивния аорист. Поради спецификата на причината за тази вътрешнолексемна омонимия – транспозиция на една темпорална форма в полето на друга, а и поради факта, че едни и същи форми (*чел съм, чел си, чел е, чели сме, чели сте, чели са*) участват в две частни евиденциални парадигми, Г.

Герджиков предпочита отделен термин за омонимичните индикативен перфект и конклузивен аорист, а именно *бипартиципални форми*, или още – *бипартиципанти*.

В практическо отношение за оразличаването на омонимичните форми в настоящата работа се използва въведеният от Г. Герджиков критерий – ако формата може да се замени с форма за друго време на конклузива без особена промяна в смисъла, става въпрос за конклузив, ако не – за перфект, като го допълваме с разбирането на Р. Ницолова, че перфектът в българския език, при конкуренция с конклузива, е стеснил употребите си и означава свидетелски действия в 1 л. при съвпадение на глаголния субект и говорещия или пък показва, че говорещият е бил свидетел на действието при глаголна форма, която не е в 1 л. предимно събития в 1 л.

Разграничаването на конклузивния аорист от индикативния перфект в текста

- В тази част се представят примери с омонимичните форми на индикативния перфект и на конклузивния аорист (бипартиципални форми според категоризацията на Герджиков), като при анализа се проверява валидността на предложеното от Герджиков правило за разграничаване, както и приложимостта на критерия на Р. Ницолова за индикативния перфект. Констатира се, че предложеното от Герджиков правило за разграничаване на бипартиципалните форми на индикативния перфект и конклузивния аорист невинаги е приложимо – често по формални причини, а в някои случаи прилагането му води до промяна в смисъла, без това да е индикация за произхода на формите. В преобладаващите случаи обаче, и най-вече в комбинация с възприетия в тази работа критерий за оразличаване на индикативния перфект на Р. Ницолова, дава достатъчно основание бипартиципалните форми да бъдат класифицирани.

Съществуват и случаи, в които контекстът е недостатъчен за категорично интерпретиране на формите като индикативен перфект или конклузивен аорист, като например:

(1) *Е, какво ще кажеш? — повтори Рон въпроса си към Хари, сякаш въобще не са го прекъсвали. — Хайде де, като беше последният път, не успя да видиш нищо. Дори още не си ходил в Магазинчето на Зонко! Хари се огледа да се увери, че Хърмаяни не може да чуе.* (Примерът е от Българския национален корпус.)

В някои случаи лексикалните маркери в изказването подпомагат разграничаването на евиденциалната принадлежност на съпадащите форми, в други анализът, основан на възприетите критерии на Г. Герджиков за откриване на конклузивния аорист чрез замяна в контекста с други по темпорална принадлежност глаголни форми и този на Р. Ницолова, акцентиращ върху семантиката на индикативния перфект, дава възможност бипартиципалните да бъдат разграничени. Допълнителна трудност представлява употребата на бипартиципалните форми в подчинени изречения след глагол за идеална дейност в главното, където според Р. Ницолова се реализира т.нар. гледна точка, както например в:

(2) *Мислех да те изненадам с тази почивка, но забравих, че ти си ходила вече в Египет.* (Личен архив)

Употреба на конклузивните времена

В резултат на съпоставката на гледните точки за темпоралната парадигма на конклузива и на анализа на примери могат да се изведат няколко основни извода:

- Макар редки и специфични, т.е. адмиративни, съществуват употреби на конклузивни форми в плана на неминалото. Те, както посочват Г. Герджиков (Герджиков 1977: 66) и Кр. Алексова (Алексова 2013), са основно преносни или съдържат елемент на преносност.
- В базата данни, ползвана за целите на тази работа, употребите на конклузивния аорист са най-често срещани, но те са и най-сложни за интерпретиране поради омонимията на формите на конклузивния аорист и индикативния перфект. В някои случаи лексикалните маркери в изказването служат за разграничаване на евиденциалната принадлежност на съпадащите форми, но преобладават случаите, в които подобни маркери отсъстват. В допълнение може да се каже, че сложност при интерпретирането създават и синтагматичните неутрализации в рамките на подчинените изречения в състава на сложни съставни изречения, както и различните граматически стратегии за изразяване на емпатия.
- Употребите на конклузивен перфект и плюсквамперфект са относително редки, като от общия обем примери, които бяха анализирани за целите на настоящото изследване, всички употреби са на конклузивен плюсквамперфект. Подобна тенденция според нас се дължи основно на силно ограничените употреби на

индикативния перфект за сметка за конклузивния аорист, а и на факта, че в конклузив перфектът се среща в адмиративни употреби.

- Употребите на конклузивно сегашно, конклузивно бъдеще време, конклузивно бъдеще предварително време и конклузивен перфект са редки поради специфичната интрапарадигматична комбинация между признаците на конклузива и времената от неминалия план, водеща често до адмиративни употреби. Тук, разбира се, трябва да отчетем, че поради емоционалната маркираност на адмиратива неговите употреби с голяма вероятност преобладават в устната реч, а не в писмената. Адмиративни употреби на конклузивното бъдеще време бихме могли да конструираме, без те да звучат чуждо на носител на езика, напр. *О, ти си щяла да заминаваш! А аз мисля, че с тези куфари се прибираш.*

Отношения между конклузива и други морфологични категории

Отношение между конклузива и другите евиденциали

Като последица от историческия развой на евиденциалната категория в съвременното състояние на езика съществува интегриран (обобщен) признак *косвена информация* (непряка информация) в рамките на евиденциалната категория, който се проявява в плана на израза като съвпадение на формите на ренаратива и конклузива в 1 л. и 2 л., ед. ч. и мн. ч. Г. Герджиков описва това явление чрез теорията на граматическите опозиции като съкратителна реорганизация (Герджиков 1984). Ако използваме терминологията на Кр. Алексова, това отношение следва да се анализира като тип взаимодействие, при което доминиращата категория блокира изразяването на част от доминираната категория или на цялата доминирана категория (Алексова 2020б). В случая семантичните признаци на ренаратива и конклузива при комбиниране с маркираните 1 л. и 2 л. ед. ч. и мн. ч. (1 л. е маркирано по два признака – *комуникатор* и *говорещ*, докато 2 л. е маркирано единично по признака *комуникатор*), се прегрупират така в рамките на членовете на доминиращата категория, че се образува нов интегриран (обобщен) признак в доминираната категория – признакът *косвена информация* (непряка информация), т.е. има формална промяна.

Отношение между конклузива и другите глаголни категории

Отношение между конклузива и категориите лице и число

При разглеждането на отношенията между конклузива и категориите лице и число тук имаме предвид само онези от тях, чието финално значение не е сбор от значението на влизащите в отношения признаци, т.е. тук се разглеждат само т.нар. нетривиални отношения. Такива отношения съществуват при комбинацията на конклузива с 1 л., ед. ч. Тези отношения се дефинират като *взаимовръзка*, при която отношението между категориите не води до формална промяна в нито една от тях, но се създават модификации в значението или възникват специфични употреби. Опирайки се на теорията на граматическите опозиции, можем да опишем значението на 1 л. чрез признаците *комуникатор* и *говорещ*, и съответно на ед. ч. чрез неплуралност, а значението на конклузива – чрез признаците *субективност* и *непреизказност*. Спецификата на значението, което се поражда при комбинирането на признаците на конклузива, 1 л. и ед. ч., се изразява в експресивност на изказването, в което говорещият прави умозаключение за собствените си действия (състояния), които най-често е оценявал различно в момента на тяхното актуално протичане, а може и да не ги е осъзнавал (възприемал съзнателно).

Взаимовръзката между семантиката на конклузива с 1 л., ед. ч. води до специфични употреби. Най-често с тези форми говорещият преосмисля събития от своя опит, тъй като при протичането на действието не е бил в подходящо психическо или физическо състояние или е забравил случилото се. Често конклузивните форми са допълнени с лексикални маркери в изречението, но това не е задължително. Вследствие на преосмислянето на собствените разбирания за събития или състояния от личния опит може да се породи ефект на изненада и учудване, тогава употребите са адмиративни.

Отношение между конклузива и категорията време

Евиденциалността в българския език влиза в отношения с категорията време, като в резултат маркираните евиденциали (конклузив, ренаратив, дубитатив) не разграничават противопоставянето по признака индиректност. Такова отношение между двете категории следва да се причисли към типа *взаимодействие*, при което доминиращата категория блокира изразяването на част от рецесивната категория (в детайлната класификация на Алексова това е взаимодействие от втори тип – вж. Алексова 2020б).

Поради спецификата на тази граматическа омонимия, Г. Герджиков нарича явлението бидетерминативност (Герджиков 1984), а формите, които се получават в резултат на взаимодействието – бидетерминанти (двойно обусловени форми). Както подчертава и Г. Герджиков (Герджиков 1984), бидетерминантите продължават да разграничават общите си признаци – такива за сегашно време и имперфект са признаците непредходност, неследходност, нерезултативност, за перфект и плусквамперфект – непредходност, неследходност, резултативност, за бъдеще и бъдеще време в миналото – непредходност, следходност, нерезултативност, а за бъдеще предварително и бъдеще предварително в миналото – непредходност, следходност, резултативност.

Отношение между конклузива и категорията залог

В тази работа приемаме концепцията на Г. Герджиков за залога (като отношение на действието и на неговия причинител към глаголният субект (Герджиков 1984: 238) и тук ще изложим отношенията между категориите залог и евиденциалност. Както уточнява Г. Герджиков, при комбинация на косвените евиденциали с възвратния залог се запазват всички времена на индикатива, т.е. не настъпва неутрализация по темпорален признак (Герджиков 1984:240). Парадигматичната неутрализация по признака *индиректност* се запазва, тъй като тя е характерна за косвените евиденциали.

В страдателен залог обаче темпоралните форми на евиденциалите са силно редуцирани, тъй като, от една страна, в косвените евиденциали се неутрализира признакът *индиректност*, а в пасива, от друга, се неутрализира признакът *резултативност* (перфектност, предварителност). Според нас силната редукция в обема на евиденциалността в страдателен залог е следствие на наслагването на настъпилите в двете категории конкретни резултати от действието на принципа на компенсацията (т.е. парадигматични неутрализации на признаци).

Отношение между конклузива и категорията наклонение

В тази работа възприемаме виждането на Г. Герджиков (Герджиков 1984), че категорията наклонение (наречена от автора модус на действието) е базисна категория на епистемичната модалност, изразявана в езика, а евиденциалността (наречена от автора модус на изказването на действието) е надстроена модална категория. Модусът на действието (наклонението) според нас обхваща грамемите изявително, условно и

повелително наклонение, а т.нар. преизказване (наречено тук ренаратив в съответствие с наименованието, използвано най-често в типологията) е член на категорията евиденциалност.

При комбиниране на двете категории – наклонение и евиденциалност, единствено изявителното наклонение различава категорията евиденциалност, евиденциални форми (и в частност конклузивни) липсват както при повелителното, така и при условното наклонение². Кр. Алексова разглежда това явление като пример за взаимодействие, при което доминиращата категория (маркираните наклонения) напълно блокира изразяването на рецесивната категория (евиденциалността) (Алексова 2020б).

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

УПОТРЕБИ НА КОНКЛУЗИВА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

В предходните глави разгледахме граматическите особености на конклузива – семантичния обхват на тази евиденциална субкатегория, формите ѝ и специфични особености, свързани с темпоралната ѝ парадигма. В тази глава обръщаме внимание на това как функционират конклузивните форми в по-широк или по-тесен контекст. От направените анализи в предходните части на работата, както и изхождайки от възприетите виждания за значението на конклузива, става ясно, че евиденциалите като средство за оценяване на информацията с оглед на начина на придобиването ѝ се оказват особено честотни в определени регистри. Такива са публицистичният и научният регистър, които по своята природа са обективни, но се проектират в живота като субективна практика. Това означава, че хората, които създават текстове в тези регистри, следва да изпълнят професионалния си дълг да бъдат обективни към информацията, но същевременно богатите граматически възможности на българския език им позволяват да го правят от своята индивидуална позиция, „присъствайки“ в текста. Целта на нашия анализ е да изследва тези специфични възможности на конклузивните форми, които правят употребите им подходящи в научни и журналистически текстове.

² Ив. Куцаров смята, че съществуват преизказни форми за синтетично условно наклонение от типа *ядвал съм* (Куцаров 1999: 423). Такива форми са посочени и в т.нар. академична граматика.

От употребите на конклузива в широк контекст, какъвто е жанровият, преминаваме към конклузивни употреби в тесен контекст в различни по вид изречения. Интересът ни към избраните два типа изречения е породен отново от анализа на примери, събрани за целите на настоящия труд. Първият тип, който разглеждаме, са конклузивни форми в непряка реч. Появата на конклузивни форми за предаване на чужда реч разглеждаме в контекста на видовете взаимодействие между граматическите категории и контекста. Това взаимодействие, както се вижда от анализите, се реализира различно в плана на миналото и в плана на неминалото. Другият тип конклузивни употреби, който изследваме, е в състава на сложни съставни изречения за условие. Предварителната ни хипотеза по отношение на този тип конклузивни употреби е, че общият знаменател между тях и условните изречения е модалността, като конклузивът функционира предимно чрез значението си на субективно предположение. И така, нека започнем изложението с употребите на конклузива в публицистичния регистър.

Употреба на конклузива в различни регистри

Употреба на конклузива в журналистически и публицистични текстове

Ролята на медиите в съвременния свят става все по-значителна. В условията на глобализация на информацията те са призвани да „доставят“ новини с все по-широк спектър на тематично и географско покритие. Макар да настъпват значими промени в самата природа на медийните източници, тук нямаме за цел да опишем техните принципи и прояви, тъй като изследваме конкретен граматичен феномен – конклузива и неговите специфични употреби в контекста на медийните продукти (повече за медийния дискурс вж. у Тишева 2006, 2013; Ницолова 1999, Замбова 2000 и др.). Във връзка с така поставената цел в тази част се работи с примери от журналистически текстове от електронни медии, като например:

(3) Според първоначалната информация едната от вероятните жертви е жената, с която **е живял** Веселин Димитров – и която в същото време **се е намирала** в защитено жилище. (<https://toest.bg/nasilieosnovanonapola/?fbclid=IwAR02tKDt6LTC1SeEToFNkAmwAQpC4L9N5HdVjmu7Mtmeb0FGJz7IWdXH>, актуален към 26.01.2020 г.)

Макар и не единствена, една от основните функции на журналистическия текст е информативната, това е особено важно при новинарските текстове. По тази причина

новинарският текст трябва да бъде фактологичен и неемоционален, от него се иска да “свидетелства” за истинността на съобщаваното. Без съмнение, от езикова гледна точка формите с най-висока степен на достоверност в рамките на евиденциалната система са тези на индикатива. Когато става въпрос за събития от миналото обаче в българския език се поражда специфичното противопоставяне по признака *свидетелственост* между формите на индикатива и другите евиденциали, т.е. употребени дори в журналистически текст, индикативните форми недвусмислено биха означили свидетелската позиция на автора. Заемането на свидетелска позиция от страна на журналиста, без тя да е налична, чрез употреба на индикативни форми е нерядко наблюдавана стратегия в новинарските текстове с цел постигане на внушение за достоверност на предаваната информация. Възможен е обаче и друг сценарий, който е основен обект на разглеждане в настоящия текст – употреба на конклузивни форми при предаване на несвидетелски събития в миналото. Тук застъпваме виждането, че употребата на конклузивни форми в журналистически текстове се основава именно върху необходимостта да бъде разрешено това напрежение между наличните езикови средства (тук трябва да се отвори и по-широкия въпрос за obligatorността на изразяването на граматичните категории в даден език, по този въпрос вж. повече у Алексова 2017а), от една страна, и специфичните жанрови нужди, от друга страна.

Като изхождаме от по-широкото виждане, че семантиката на конклузива в български език може да се дефинира като извод, обобщение, заключение (в това число и умозаключение), направени въз основа на собствена или чужда информация (в това число информация от фонда на общото знание), при това както в полето на миналото, така и в полето на неминалото, при несвидетелска или свидетелска позиция на говорещия, и като имаме предвид спецификата на журналистическия жанр в новинарски и публицистични текстове, наред с анализа на примери с конклузивни употреби, като общ извод се налага виждането, че употребите на конклузива тук се основават на факти от миналото, за които авторът научава от чужди думи, но изказва като собствен извод, обобщение или твърдение. Подобни употреби Ницолова разглежда като специфична употреба на перфекта за hot news по аналогия с перфекта в английски език (Ницолова 2013).

Може да се обобщи, че конклузивните форми в публицистичния регистър се използват за съобщаване на нелична информация като преминала през собствения фонд на знания на говорещия и изразена като негово собствено субективно твърдение, в което

авторът се ангажира с достоверността на казаното. Тези употреби са породени от целта на журналистиката (вкл. новинарските и публицистичните текстове) да предава достоверна информация. В случая с конклузивните форми журналистът поема отговорността за достоверността на собственото субективно твърдение, макар и базирано на чужда информация.

Употреба на конклузива в исторически и научни текстове

Научните текстове имат известни прилики, но и редица разлики в комуникативно отношение с журналистическите. Макар главната цел и на двата типа текстове да е информативната, в научния стил емоционалната натовареност е значително по-ниска, отколкото в журналистическия, тъй като е непрепоръчителна. Научните текстове се пишат от специалисти за специалисти и в това общуване доминира прагматичната необходимост от еднозначност. Тази необходимост конструира текстовете на всички езикови нива – морфологично, синтактично, стилистично. Тук обаче ние разглеждаме примери както от научни, така и от научнопопулярни текстове (жанрова разновидност на научния стил), които са значително по-разнообразни както по отношение на своя адресат, така и по отношение на стилистичните и граматическите си особености. Именно в научнопопулярни текстове конклузивът намира своята употреба като средство за предаване на субективна, но достоверна информация, като в пример:

(4) *Чрез своите военни и дипломатически акции българският владетел влиза в съюз с Куберова България в земите на днешна Македония, постоянно застрашавана от Византия. Така хан Аспарух успява да присъедини и защити славянското и българско население от тези югозападни територии. Смята се, че хан Аспарух е **утвърдил** хронологичния паметник „Именник на българските ханове”.* (<http://istoria.bg/632/han-asparuh> , актуален към 05.04.2020 г.)

Може да се каже, че в текстове с историческа тематика, както и в научни публикации, напр. езиковедски изследвания, свързани с историята на българския език, конклузивът се употребява, за да се предаде информация, която принадлежи на фонда на общото знание, като субективно утвърдена. Тази употреба потвърждава нашето виждане, че в българския език семантиката на конклузива не бива да се свежда до умозаключение, направено на база на следите от действието или неговите резултати, а следва да се определя по-широко –

като извод, обобщение, заключение (в това число и умозаключение), направени въз основа на собствена или чужда информация (в това число информация от фонда на общото знание), при това както в полето на миналото, така и в полето на неминалото, при несвидетелска или свидетелска позиция на говорещия. За да се обясни употребата на конклузивни форми в този тип текстове, трябва да се вземе предвид и жанровата им специфика, както и комуникативната цел на автора. В научните и исторически текстове авторът рядко се явява свидетел на фактите, които съобщава, най-често те са общоприети истини или широко разпространена и позната информация. В този случай, както посочват Слобин и Аксу-Коч, от фонда на общото знание информацията може да се премести във фонда на собствените знания на говорещия (Слобин, Аксу-Коч 1986). Разбира се, освен конклузивни форми, в научните и исторически текстове нерядко се използват форми за сегашно историческо време – вж. (145), което, както посочва Ницолова, „се използва за обективно предаване на събития независимо от източника на информация за тях“ (Ницолова 2008: 275), както и форми на ренаратива. Конклузивът обаче дава възможност на автора едновременно да се дистанцира от събитията темпорално, да позиционира себе си в настоящето, ползвайки предимствата, които му дава този поглед назад – ретроспективен анализ и оценка на събитията в техния цялостен контекст и мащаб, като едновременно с това е в състояние да оцени информацията като достоверна, демонстрирайки своята ангажираност с изказаната позиция.

Употреби на конклузива в различни видове изречения

Употреби на конклузива в непряка реч

В настоящата част се разглеждат два случая в непряката реч на взаимодействие между граматическите категории и контекста. Първият случай представлява пораждаване на вариантност под въздействие на контекста, изразил значението препредаване на чужда информация, носено от граматическия показател. Този случай се наблюдава при предаване в непряката реч на субстратно изказване с глагол от плана на неминалото. Поражда се конкуренция между индикативните и ренаративните форми в непряката реч, като в сложните изречения с непряка реч в ренаратив се получава нюансът подчертаване, изтъкване на факта, че се препредава чужда информация.

Вторият случай на взаимодействие между граматическите категории и контекста е от типа на контекстовото изключване, тъй като глаголът за речева дейност, изразяващ предаване на чужда реч, влиза в противоречие със значението *свидетелственост*, носено от индикативните форми в плана на миналото. В този случай контекстът изключва появата в непряката реч на индикативни минали форми за неутрално предаване на чуждото изказване. Противоречието се разрешава чрез появата на конклузивни (вместо индикативни) форми, които също като индикатива не носят значението *преизказност*, а освен това имат с ренаратива общ признак „опосредствана информация“. Именно конклузивните минали форми служат, за да се предаде по неутрален начин в непряката реч чуждо изказване от плана на миналото. Конклузивните минали варианти в непряката реч се конкурират с преизказните минали варианти, като те (преизказните) са натоварени с допълнително изтъкване, че се препредава чужда информация, защото в контекста (въвеждащото изречение) се съдържа вече лексикален показател (глаголът за речева дейност), изразяващ семантиката предаване на чуждо изказване. Именно комбинирането и на лексикален, и на граматически показател за преизказване поражда коментирания ефект на подчертаване на факта, че се предава чужда реч.

Употреби на конклузива в сложни съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение за условие

Според нас употребите на конклузива в условни изречения са възможни както в условието (протазиса), така и в заключението (аподозиса) на условни изречения за реално и иреално условие. Конклузивните форми се оказват подходящи, когато авторът изказва свое предположение за причинно-следствени връзки между събитията, като например:

(5) *Не, има нещо, което Библията разкрива пределно ясно: библейският Бог е един мърляв занаятчия. Хич го няма, нито в замисъла, нито в изпълнението. Ако е **имал конкуренция, щял е да изхвърчи** от бизнеса. Точно затова аз не вярвам, че сме експеримент.* (Примерът е от Българския национален корпус..)

От решаващо значение за класифицирането на конклузивните употреби се явява определянето на условието, в което се откриват формите от типа *е ходил*, като минало или сегашно, като например:

(б) *Ако не си се приготвил, не се явявай на изпита.*

Ако приемем, че условие, чието заключение (последица) е в сегашното или бъдещето, е сегашно, то според нас това поставя акцента върху актуалното наличие/отсъствие на резултат от действие и употребите на форми от типа *е ходил* би трябвало да определим като употреби на индикативен перфект.

Ако приемем обаче, че това са изречения за условие в миналото, както са класифицирани в академичната граматика, то чрез форми от типа *е ходил* се прави предположение за хипотетични действия в миналото, на които говорещият не е бил свидетел, от което следва, че тези форми са конклузивни. Това положение би допълнило разбирането на Р. Ницолова за употребите на индикативния перфект в съвременния български език, като ограничи допълнително употребите му, които биха се свели до означаване на реални факти в 1 л. и свидетелски наблюдавани събития във 2 л. и 3 л.

Независимо как класифицираме условието обаче, когато става въпрос за реално условие в сегашния или бъдещ план, конклузивни форми могат да се употребят в главното изречение, за да се означи предположение за връзката между събития, на които говорещият не е бил свидетел.

Когато условието е в миналия план, конклузивни употреби са възможни и за реални, и за иреални условия. Прието е, че иреалното условие е винаги в миналото и към него не може да има свидетелска или несвидетелска позиция. Такъв тип условни изречения обаче са присъщи главно на устната комуникация и в чист вид могат да се появят само в спонтанна авторова реч. В нашата база данни най-често тези условни изречения биват препредавани в журналистически материали и употребата на конклузивните форми в тях следва логиката на жанровата специфика, от една страна, и възможностите за интегриране на условието в сложни изречения, които съдържат глагол за мисловна дейност в главното, от друга страна. Най-често в изреченията за иреално условие в нашата база данни откриваме комбинация на конклузивна форма за аорист в подчиненото изречение (протазиса) и конклузивно бъдеще

време в миналото в главното (аподозиса). Този тип условни изречения се оказват особено подходящи за журналистически текстове, тъй като чрез тях авторът има възможността да се ангажира с информацията за нереализирано събитие, както в пример:

(7) *Хванал е едното 17-годишно момче за главата и го е обърнал по гръб. То обаче е било много паникьосано. Не е знаел какво да направи, защото момчето е щяло да го завлече надолу към дъното със себе си. Смята, че ако е имало още един добър плувец, са щели да успеят да спасят и двамата младежи, но вместо това всички са стояли и са гледали без да предприемат каквото и да е било.* (<https://www.iskra.bg/hristo-i-zhulian-shtyahmedaspasimoshteednomomcheakoimasheoshteedinpoyasnamostavburgas/?fbclid=IwAR3R4Byx7d6vkimD82oCNksqIuFbzxTLI02YfylC9RotbtFtdtLPvD2YCdI>, актуален към 07.09.2019 г.)

Често срещани, макар и не единствени, са употребите на конклузивни форми за предаване на реално условие в плана на миналото при несвидетелска позиция на автора. Това са и най-типичните употреби на конклузива в условни изречения, тъй като модалният контекст предполага предположителни (умозаклучителни) форми, от една страна, а от друга страна, най-честата употреба на конклузивни форми (но не единствена) в плана на миналото е да означава авторската реконструкция на събития, на които не е бил свидетел, по техни следи или въз основа на логически операции. Тези употреби също са подходящи за журналистически текстове, където конклузивните форми често заменят ренаративните, за да се акцентира върху достоверността на информацията.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В настоящата работа приемаме, че категорията евиденциалност в съвременния български език е средство за изразяване на епистемическа модалност и изразява степента на ангажираност на говорещия с предаваната информация. Евиденциалността според застъпваното тук виждане е четиричленна категория, в съответствие с вижданията на Герджиков и Ницолова, като членовете ѝ са индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив.

Независимо от теоретичните различия между учените в разбирането за евиденциалната категория в български език, по отношение на конклузива е общоприето

виждането, че носи модална семантика, която служи за маркиране на позицията на говорещия както по отношение на реалността на фактите, така и по отношение на достоверността на собственото изказване с оглед на начина, по който са придобити знанията за него.

След анализа на предложените от различни учени видове съждения в логиката (дедукция, индукция и абдукция) се солидаризираме с виждането на Златка Генчева-Декле, че в повечето случаи в основата на конклузивните употреби стои абдуктивно съждение, което позволява да се изразят различни степени на ангажираност от страна на говорещия към достоверността на изказването, което според нас съвпада с характера на умозаклучението на конклузива, въз основа на което говорещият реконструира една правдоподобна ситуация.

Според възприетото в дисертационния труд виждане, категорията евиденциалност в съвременния български език е граматикализирано средство за изразяване на епистемическа модалност, чрез което се представя степента на ангажираност на говорещия с предаваната информация. Според нас чрез конклузива в българския език говорещият изразява извод, обобщение, умозаклучение, направено въз основа на ненаблюдавани лично факти, които говорещият реконструира на база на следите, резултатите или последствията от действията, на базата на собствения си опит, въз основа на общоизвестни факти или общоприети истини, както и чрез опирание на логически връзки между явленията. Умозаклучението според нас може да се основава на факти, които са част от фонда на собствените знания на говорещия или са придобити от чужда информация, могат да принадлежат както към плана на миналото, така и към плана на неминалото, при свидетелска или несвидетелска позиция на говорещия.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- За пръв път конклузивът, като част от евиденциалната глаголна категория на съвременния български език, е самостоятелен обект на изследване в дисертационен труд.
- Дисертационният текст доказва чрез анализ на примери и изследване на употреби в различни езикови регистри, че значението на конклузива в съвременния български език обхваща широко семантично поле, което включва не само умозаклучение въз

основа на следите от дадено действие, но и извод, обобщение, предположение, заключение, вкл. умозаключение както в плана на миналото, така и в плана на неминалото.

- Конклузивът е изследван в типологически аспект във връзка с отношенията между евиденциалността и епистемичната модалност.
- Изяснени са особеностите на формалната парадигма на конклузива с оглед както на различните съвпадения на форми, така и на вариативността във формообразователния модел на отрицателните конклузивни форми за бъдеще време/бъдеще в миналото и бъдеще предварително/бъдеще предварително в миналото.
- Предложени са процедури за разграничаване на бипартиципалните форми (формите на индикативния перфект и конклузивния аорист), като са посочени случаите, при които тези процедури са недостатъчни формите да бъдат конкретизирани.
- Изследвани са спецификите на конклузивните употреби в непряка реч при конкуренция с индикативните форми в плана на неминалото, от една страна, и при конкуренция с ренаративните в плана на миналото, от друга, анализирани са употребите на конклузива в сложни съставни изречения за условие, също така са изследвани спецификите на конклузивното значение, които съответстват на жанровите изисквания на текстове от публицистичния и научния регистър.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Москова, Михаела. *Времената на конклузива*. – В: Алексова, Кр. (съст.). Българистични езиковедски четения. Материали от Международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 19-20 ноември 2018. София: Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 2019, с. 252 – 259.

Москова, Михаела. *Съвпадението на формите на индикативния перфект и конклузивния аорист в съвременния български език*. – В: Материали от международна конференция „От слово към действие: разкази и репрезентации“, състояла се на 02-04. 05. 2019 г., Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“, (под печат).

Москова, Михаела. *Мястото на конклузива в евиденциалната глаголна категория на съвременния български език*. – В: Balázs L. Gábor, Farkas Baráthi Mónika, Majoros Henrietta. (ред.). Българистични четения – Сегед 2019. Международна научна конференция, Сегед, Унгария, 13–14 юни 2019 г., Szeged: JATEPress, 2019, с. 163 – 171.

Москова, Михаела. *Употреби на конклузива при предаване на чужда реч в подчинено изречение с глагол за предаване на чужда реч в главното.* – В: Съвременна лингвистика. Списание на Факултета по славянски филологии, бр. 2 2019, с. 19–30.

Москова, Михаела. *Употреба на конклузива в журналистически текстове.* - В: Съвременна лингвистика. Списание на Факултета по славянски филологии, 2020, бр. 1 с. 47 – 62.

Москова, Михаела. *Употреба на конклузива в научни и исторически текстове (върху материал от българския език).*– В: Иванова, Е. Ю., З. К. Шанова (отв. ред.). XXV Державинские чтения „Современные и исторические проблемы болгаристики и славистики. Сборник статей по материалам XLIX международной филологической конференции, посвященной памяти Людмилы Алексеевны Вербицкой (1936–2019). Санкт-Петербург: ВВМ, 2020, с. 43 – 54.

Москова, Михаела. *Мястото на българската евиденциална система в типологическите изследвания на евиденциалността.* – В: Годишник на Департамента за езиково обучение – ИЧС на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Т. 22, 2020. (под печат)

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Абазова 2017:** Абазова, Ст. *Аорист и имперфект в българския език днес*. София. Парадигма.2017.
- Айхенвалд 2004:** Aikhenvald, Al. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Аксу-Коч, Слобин 1986:** Aksu-Koç, A., Slobin, D. *A Psychological Account to the Development and Use of Evidentials in Turkish*. – In: Chafe, W. and J. Nichols (Eds.), *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Advances in Discourse Processes, vol. XX, Norwood - New Jersey: Ablex Publishing Corporation, 1986. pp. 159 –167.
- Александров 1988:** Александров, А. *Класификация на българските праголни времена според модуса на изказването*. В: Съпоставително езикознание, № 4-5, 1988, с. 94-103
- Андерсън 1986:** Anderson, L. *Evidentials, Path of Change, and Mental Maps: Typologically Regular Asymmetries*. – In: Chafe, W. and J. Nichols, (eds.), *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Advances in Discourse Processes, vol. XX, Norwood - New Jersey, Ablex Publishing Corporation, 1986. pp. 273 – 312.
- Андрейчин 1938/1976:** Andrejczyn, L., 1938/1976, *Kategorie znaczeniowe koniugacji bulgarskiej*. – Polska academia umiejętności. Prace komisji językowej № 26. Kraków. Превод на П. Пенкова: *Начини на изказване*. – Пашов, П., Р. Ницолова. 1976, 336 – 347.
- Андрейчин 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София. 1944.
- Александър, Жобов 2009:** Alexander, R; Zhobov, V. *New Conclusions on the Conclusive*. Journal of Slavic Linguistics 17(1-2).61-85. 2009.
- Алексова 2003а:** Алексова, Кр. *Удостоверителен перфект или умозаключителен аорист – от теоретичните основи към преподаването на чужденци*. В: *Публикации от Юбилейната научнопрактическа сесия „40 години ИЧС“*, издание на CD-ROM Disk, София, 60–66.
- Алексова 2003б:** Алексова, Кр. *Адмиративът в съвременния български език*. София. СЕМА РИШ. 2003.
- Алексова 2004:** Алексова, Кр. *Отношението модалност – евиденциалност – презумптивност (с оглед на българския език)*. // БЕЛБ (Юбилейната международната славистична конференция по случай 10 години Славянска филология в Югозападния университет “Неофит Рилски”, Благоевград, 3-4 декември 2004 г.
- Алексова 2008:** Алексова, Кр. *За два феномена при съвместната употреба на времената в българското сложно изречение: емпатията и темпоралните неутрализации (с акцент*

върху преподаването на български език като L2). – В: Езиков свят, 2008, кн. 6, с. 7-22.
<http://books.swu.bg/pdf/Ezikov%20sviat6.pdf>

Алексова 2013: Алексова, Кр. *Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език*. – В: материали от III конгрес по българистика, проведен през м. май 2013 г.

Алексова 2015: Алексова, Кр. *Дубитативът в българския език и възпроизведената реч*. – В: *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи*. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Ив. Кочев. Благоевград: Университетско издателство „Н. Рилски“, 2015, 347 – 354.

Алексова 2017а: Алексова, Кр. *Облигаторност и контекстова зависимост на морфологичните категории (върху материал от съвременния български език)*. – В: Научни трудове, т. 55, кн. 1, сб. А, 2017. Филология. Паисиеви четения, Българистика. Пловдив: УИ "Паисий Хилендарски", с. 38–51, 2018.

Алексова 2017б: Алексова, Кр. *Дубитативът и семантичните карти на модалността и евиденциалността*. – Търпоманова, Ек., Кр. Алексова (ред.) *Надмощие и приспособяване*. Сборник с доклади от Международната конференция на Факултета за славянски филологии. София: Факултет по славянски филологии, 24-25 април 2017 г. II том. Езиковедски четения. София: Факултет по славянски филологии, 297-306, 2017.

Алексова 2019а: Алексова, Кр. *Взаимовръзката между дубитатива и категориите лице и число в съвременния български език*. – В: Алексова, Кр., съст. *Българистични езиковедски четения*, Материали от Международна конференция, посветена на 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. София, Факултет по славянски филологии, с. 228–235.

Алексова 2019б: Алексова Кр. *Дубитативът в съвременния български език в типологически аспект*. В: Рада и приятели. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Радка Влахова. Съст. Хаджиева, Ел., Св. Коева, Ат. Атанасов. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 119 – 136, 2019.

Алексова 2019в: Алексова, Кр. *Оценки за изразяваната от евиденциалните субкатегории степен на достоверност*. В: *Aut inventiam viam, aut faciam*. Сборник в чест на чл.-кор. Проф. д.ф.н. Стоян Буров. Ред. кол. Илиева, М., Иванова, В., Маринов, В., Петров, В. Велико Търново: Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий“, 127 – 141, 2019.

Алексова 2019г: Алексова, Кр. *Презумптивът в български историографски съчинения от първата половина на XX в.* – В: Научни трудове на Пловдивския университет „П. Хилендарски“. Филология. Паисиеви четения. Езикознание. Кръгла маса. Т. 57, кн. 1, сб. А. Пловдив: Университетско издателство „П. Хилендарски“, 2019, с. 124–140. <https://lib.uni-plovdiv.net/handle/123456789/777>. ISSN 0861-0029

Алексова 2019д: Алексова, Кр. *Типологическа характеристика на българската евиденциална система.* – В: : Bednarska, K., Kruk, D., Popov, B., Saprikina, O., Speed, T., Terekhova, S., Tsonev, R., Wysocka, A. (Eds.), 2019, Contributions to the 23rd Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav). Wiesbaden, Die Welt der Slaven. Sammelbände/Сборники. xx. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. (под печат)

Алексова 2020а: Алексова, Кр. *Конклузивът и презумптивът в съвременния български език – общност и различия.* – В: Иванова, Е. Ю., З. К. Шанова (отв. ред.). XXV Державинские чтения „Современные и исторические проблемы болгаристики и славистики. Сборник статей по материалам XLIX международной филологической конференции, посвященной памяти Людмилы Алексеевны Вербицкой (1936–2019). Санкт-Петербург: ВВМ, 2020, с. 13–22.

Алексова 2020б: Алексова, Кр. *Типология на взаимоотношенията между граматическите категории в българския език.* – Български език. Приложение 2020, 67 (2020), с. 109–130.

Алексова, под печат: Алексова, Кр. *Иновационни процеси и граматикализация.* – В: Български език. Приложение 2021, под печат.

Андрейчин 1976: Андрейчин, Л. *Начини на изказване.* – В: Помагало по българска морфология. Глагол. (Съст. Пашов, Петър, Руселина Ницолова). София: Наука и изкуство, 1976, 336 – 348.

Ауера, Плунгян 1998: Auwera J., Plungian Vl. *Modality's semantic map.* // Linguistic Typology, 1998, № 2, pp. 79-124, 1998.

Байби 1994: Bybee, J., Perkins, R. D., & Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world.* Chicago: University of Chicago Press.

Бой 2012: Boye, Kasper. *Epistemic meaning : A crosslinguistic and functional-cognitive study.* (Empirical Approaches to Language Typology, Vol. 43), Berlin: Mouton de Gruyter, 2012.

Влахова 2000: Влахова, Р. *Монофонична и полифонична реч.* София: СЕМА РИЦ, 2000.

Гаравалова 2003: Гаравалова, И. *Школата на натуралната морфология и българската морфологическа система*. София: СЕМА РИИ, 2003.

Генчева-Декле 1990: Guenchéva Zl. Valeur inférentielle et valeur “admirative” en bulgare. // Съпоставително езиковедие. XV. 1990. № 4–5. С. 47–52.

Генчева-Декле 1996: Guéncheva, Zlatka, editeur. *L’Enonciation médiatisée*. Louvain–Paris: Editions Péeters, 1996, p.11 – 21.

Генчева-Декле 2013: Guéncheva-Desclés, Z. *Médiativité ou ‘evidentiality’? Alternance de référentiels temporels dans la narration en bulgare*. – In: Съпоставително езиковедие, 2013, кн. 2 – 3, 83 – 110.

Герджиков 1977: Герджиков, Г. *Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията “ангажираност на говорещия с изказването на действието”)*. // Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии, т. 69, 2, 1977.

Герджиков 1984: Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. С, Наука и изкуство, 1984.

Грамматика на съвременния български книжовен език. Т2. Морфология

Грамматика на съвременния български книжовен език. Т3. Синтаксис

Грепл 1973: Grepl, M. *K podstatě modálnosti*. – In: Otázky slovanské syntaxe, III, Brno, 1973, pp. 23-88.

Гюров 2014: Гюров, Р. *Логически основи на анализа: преобразувания и методи*. София: Studia Analytica, 21.04.2014 г.,

https://www.academia.edu/6928345/Гюров_Румен_Логически_основи_на_анализа_преобразувания_и_методи_София_Studia_Analytica_21.04.2014

Дандейл, Тасмовски 2001: Dendale, P., Tasmowski, L. *Introduction: Evidentiality and Related Notions*. – In: Journal of Pragmatics 33 (3), 2001, pp. 339–348.

Даниел, Плунгян 1996: Даниэль, М., Вл. Плунгян. *Обязательность и контекстная вытеснимость*. (К описанию грамматической периферии). [Obyazatelnost i kontekstnaya vyitesnimost. (K opisaniyu grammaticheskoy periferii).] // Серия литературы и языка. Том 55, № 1, 1996, 61–66.

Де Хаан 2001: de Haan, F. The Place of Inference within the Evidential System. – In: International Journal of American Linguistics, Vol. 67, No. 2, pp. 193–219.

Де Хаан 1999: de Haan, F. *Evidentiality and epistemic modality: Setting boundaries*. Southwest Journal of Linguistics. 1999.

Димитрова 2009: Димитрова, М. *Залог и диатеза: функциониране на залогови форми в текст*. – В: Българско езикознание, кн. 5, 2009. Проблеми на граматичната система на българския език – глагол. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 278–304.

Дьомина 1959: Дёмина, Е. *Пересказывательные формы в современном болгарском литературном языке*. – ВЪВ: Вопросы грамматики болгарского литературного языка. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959, 313 – 378.

Замбова 2000: Замбова, А. *Манипулативни езикови стратегии в печата*. София. Изд. Сема РЩ, 2000. Замбова 2001: Замбова, А. Лексикални характеристики и експресивни цели на съвременния български популярен печат. Сп. LiterNet, № 2(15), 2001.

Зоненхаузер 2015: Sonnenhauser, B. *(Self-)Distancing in Bulgarian*. Sonnenhauser, B. & A. Meermann (eds.). 2015. Distance in language: Grounding a metaphor. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 117-141.

Иванова, Градинарова 2015: Иванова, Е., Градинарова, А. *Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского*. Языки славянской культуры. Москва. 2015.

Иванчев 1988: Иванчев, Св. *Българският език – класически и екзотичен*. София. 1988.

Кабакчиев 2020: Кабакчиев, Кр. *За някои характеристики на сегашния перфект и миналите причастия в българския език, главно през призмата на композиционния вид*. В доклад от “Паисиеви четения”, 29.10.2020, Пловдив.

Касевич 2006: Касевич, В. *Труды по языкознанию*. [Kasevich, V. Trudyi po yazykoznaniiu.] Санкт-Петербург, Санкт-Петербургский государственный университет, 2006.

Конедарева 2015: Конедарева, С. *Евиденциалността в българския език – типологичен аспект*. (Автореферат), <http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf>

Куон 2012: Kwon, I. *Please Confirm What I Inferred: On the Korean Inferential-Evidential Marker*. Journal of pragmatics. Vol. 44. Issue 8. 2012. Pp. 958–969.

Куцаров 1994: Куцаров, Ив. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. УИ „Св. Климент Охридски“, 1994.

Куцаров 2007: Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007.

Лазар 1999: Lazard, G. *Mirativity, evidentiality, mediativity, or other?* – Linguistic Typology 3, pp. 91–109, 1999.

Лакова 2009: Лакова, М. *Перфектът в съвременния български книжовен език.* – В: Българско езикознание, кн. 5, 2009. Проблеми на граматичната система на българския език – глагол. Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, с. 51-139.

Ласкова 2019: Ласкова, Л. 2019. *Превключване между разказвателни системи в исторически текстове* (с. 371 – 379). В: Тишева, Й. & Джонова, М (ред.). Българистични езиковедски четения: Материали от международната конференция по случай 130-годишнината на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 19-20 ноември 2018 г. София: Издателство на СУ „Св. Климент Охридски“.

Макарцев 2014: Макарцев, М. *Эвиденциальность в пространстве балканского текста.* Москва/Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014.

Маровска 2005: Маровска, В. *Новобългарският перфект – функционални метаморфози и теоретични предизвикателства.* София, 2005.

Маслов 1978: Маслов Ю. *К основаниям сопоставительной аспектологии.* [К основаниyam sopostavitelnoy aspektologii.] // Вопросы сопоставительной аспектологии. Вып. 1, Ленинград, Изд-во ЛГУ, 1978, 4–44.

Маслов 1981: Маслов, Ю. *Грамматика болгарского языка.* Москва: Высшая школа, 1981.

Мелчук 1998: Мельчук, И. А. *Курс общей морфологии.* Том II. Москва - Вена: Языки русской культуры, Wiener Slawistischer Almanach, Издательская группа “Прогресс”, 1998.

Мелчук 2015: Мелчук, И. *Курс по обща морфология.* София. УИ „Климент Охридски“. 2015

Ницолова 1984: Ницолова, Р. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език.* София: Народна просвета, 1984.

Ницолова 1998: Ницолова, Р. *Условные конструкции в болгарском языке.* В: Российская академия наук. Институт лингвистических исследований. Типология условных конструкций. Отв. ред. В. С. Храковский, Санкт-Петербург, 1998, “Наука”, 129-161.

Ницолова 1999: Ницолова, Р. *Основни тенденции в развитието на българския печат след 1989г.,* В: Медиите и езикът. София. Изд. Ето, 1999.

Ницолова 2005: Ницолова Р. *Гледната точка и употребата на времената в сложните съставни изречения с ментални предикати в българския език.* – В: Юбилеен славистичен сборник. Благоевград, 2005, с. 312 – 24.

- Ницолова 2007:** Ницолова, Р. *Модализованная эвиденциальная система болгарского языка*. – В: Храковский, В., отг. ред. Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Санкт-Петербург: Наука, , 107 – 197, 2007.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ Св. Климент Охридски, 2008.
- Ницолова 2013:** Ницолова, Р. *Някои резултати от граматикализацията в българската морфология*. – В: Материали от Третия конгрес по българистика. София, 2013, (под печат).
- Палмър 1986:** Palmer, F. *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Пашов 1999:** Пашов, П. *Българска граматика*. Пловдив, ИК Хермес, 1999.
- Пенчев 1967:** Пенчев, Й. *Към въпроса за времената в съвременния български език*. В – Български език. XVII, кн. 2, с. 139. 1967.
- Плунгян 2003:** Плунгян, Вл. *Общая морфология: введение в проблематику*. Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, 2003.
- Плунгян 2011:** Плунгян. Вл. *Введение в грамматическую семантику*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2011.
- Сисау 2010:** Cysouw, Michael. *Semantic Maps as Metrics on Meaning*. – In: *Linguistic Discovery*, 2010, vol. 8, issue 1, . [посетен 10.06.2017]. <http://journals.dartmouth.edu/cgi-bin/WebObjects/Journals.woa/1/xmlpage/1/article/346?htmlOnce>
- Смирнова 2013:** Smirnova, A. *Evidentiality in Bulgarian: Temporality, epistemic modality, and information source*. *Journal of Semantics* 2013, 30(4), 479 – 532. doi:10.1093/jos/ffs017
- Станков 1967:** Станков, В. Категории на индикатива в българския език. В – Български език. XVII, кн. 4, 1967.
- Татевосов 2003:** Tatevosov, S. *Inferred evidence: Language-specific properties and universal constraints*. – In: Jaszczolt, K.M., K.Turner, eds. *Meaning Through Language Contrast*. Vol. 1., Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 177 – 192.
- Теодоров-Балан 1940:** Теодоров-Балан, А. *Нова българска граматика*. С., 1940.
- Теодоров-Балан 1976:** Теодоров-Балан, А. *Четвърто наклонение*. – В: Помагало по българска морфология. Глагол. София: Наука и изкуство, 1976, 321 – 336.
- Тишева 2006:** Тишева, Й. *Българската разговорна реч в интернет*. Паисиеви четения. Научни трудове, том 44, кн.1, сб.А, УИ ”Паисий Хилендарски”, Пловдив, 2006, 217-232.

Тишева 2013: Тишева, Й. *Езиковите стандарти, езиковите регистри и медийната комуникация*. Електронно научно списание Реторика и комуникации, бр. 9, 2013.

Тотоманова 2004: Тотоманова, А. *Към историята на българската темпорална система*. В: *Palaeobulgarica*, XXVIII, 2004, 4, с. 82–87

Трифонов 1905: Трифонов, Ю. *Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола съм в новобългарски език*. В: Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София, т.66, кн. 3–4, 155 – 192.

Търпоманова 2015: Търпоманова, Е. *Евиденциалност в балканските езици: български и албански*. София, Ни плюс, 2015.

Уилет 1988: Willet, T. *A Cross-Linguistic Survey of the Grammaticalization of Evidentiality*. – In: *Studies in Language*, 1988, 12, pp. 51 – 97.

Фитнева 2008: Fitneva, S. *The role of evidentiality in Bulgarian children`s reliability judgments*. // *Journal of Child Language* 35, 845 – 868.

Фридмън 1986: Friedman, V. A. *Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian*. – In: *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. (Chafe, W. and J. Nichols, eds.). *Advances in Discourse Processes*, vol. XX, Norwood – Ney Jersey, Ablex Publishing Corporation, 1986, pp. 168–187.
<<http://mahimahi.uchicago.edu/media/faculty/vfriedm/040Friedman86.pdf>> (05.04.2016)

Хаспелмат 2003: Haspelmat, M. *The geometry of grammatical meaning: Semantic maps and cross-linguistic comparison*. – In: Tomasello, Michael (ed.). *The new psychology of language*. New York: Erlbaum, 2003, vol. 2, pp. 211 –243

Храковски 2007: Храковски, В. *Эвиденциальность, эпистемическая модальность, (ад)миративность*. – В: *Эвиденциальность в языках Европы и Азии. Сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой*. Отв. ред. В. С. Храковский, Издательство „Наука“, 2007, 600 – 632.

Чакърва 1990: Чакърва, Кр. *Към морфологичната характеристика на умозаключителните форми* – В: *Научни трудове на ПУ*, т. 28, кн. 1, Филологии, стр. 183 – 188, 1990.

Чакърва 2020: Чакърва, Кр. *Наблюдения върху функционирането на отрицателните форми за следходност в съвременния български език*. (под печат)

Якобсон 1957/1972: Якобсон Р. О. *Шифтеры, глагольные категории и русский глагол. В: Принципы типологического анализа языков различного строя.* М., 1972, с. 95-113.

Янакиев 1970: Янакиев М. *Записки по стилистика на българския език.* София, 1970.

Янакиев, Котова 2001: Янакиев, М, Котова, Н. *Грамматика болгарского языка для владеющих русским языком.* Москва, Филологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 2001.

Чейф, Никълс 1986: Chafe, W., Nichols J. *Evidentiality: The linguistic coding of epistemology.* Advances in Discourse Processes. Vol. XX. Ed. Norwood – Ney Jersey: Ablex Publishing Corporation, 1986.

Чънг, Тимбърлейк 1985: Chung, Timberlake 1985: S. Chung, Al. Timberlake. *Tense, Aspect, and Mood.* – In: Language Typology and Sintactic Description. Vol. III. – Grammatical Categories and the Lexicon. (Timothy Shopen, ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1985, pp. 202–259.